

Ewa Baszak

ORCID: 0000-0003-3812-1281

Uniwersytet Wrocławski

<https://doi.org/10.19195/1733-5779.38.14>

Historyczne uwarunkowania regionalizmu we Włoszech

Słowa kluczowe: regionalizm, region, historia Włoch, autonomia regionalna, risorgimento

Keywords: regionalism, region, history of Italy, regional autonomy, risorgimento

Abstrakt: Artykuł przedstawia historyczne korzenie regionalizmu we Włoszech. Jego celem jest zbadanie, w jakim stopniu procesy historyczno-polityczne nadają regionalizmowi w Italii stosowną dynamikę. Żeby lepiej zrozumieć pojęcie regionalizmu, należy spojrzeć na historię całego kraju. Przez wieki historia Italii była historią różnych jednostek politycznych, które walczyły między sobą o władzę oraz wchodziły w konflikty poza granicami państwa. Występowały między nimi głębokie różnice w wykształceniu i w świadomości państwowej, a co najistotniejsze — można było je dostrzec w języku, kulturze, mentalności czy na podłożu ekonomicznym. Nowo ukształtowane państwo nie wykształciło poczucia przynależności do narodu. Punktem zwrotnym w zakresie formowania się autonomii regionalnej było nadanie konstytucji Republice Włoskiej w 1947 roku. Zwiększono kompetencje i autonomię regionów. Obecnie istnieje kilkadziesiąt prawicowych organizacji regionalnych, które walczą o autonomię. Walkę o separatyzm regionalny prowadzi przede wszystkim Lega Nord — Liga Północna, partia polityczna dążąca do niezależności północnych części Włoch, tak zwanej Padanii; na Południu zaś mieszkańcy Neapolu utworzyli Lega Sud Ausonia — Ligę Południową. Niemniej regionalizm we Włoszech można traktować przede wszystkim jako ruch społeczno-kulturowy.

Historical determinants of regionalism in Italy

Abstract: The article presents the historical roots of regionalism in Italy. The aim of the article is to examine the extent to which historical and political processes have given regionalisms in Italy their proper dynamic. To better understand the concept of regionalism, it is necessary to look at the history of the country as a whole. For centuries, the history of Italy has been a history of different political units, which have fought among themselves for power and have entered into conflicts beyond the borders of the state. There were profound differences in education and pro-state consciousness and, most importantly, in language, culture, mentality and economics. The newly formed state did not develop a sense of belonging to a nation. The turning point in the formation of regional autonomy was the Constitution of the Italian Republic in 1947. Today, there are dozens of right-wing regional organizations fighting for autonomy. The fight for regional separatism is

primarily led by the *Lega Nord*, a political party seeking independence for the northern parts of Italy, the so-called Padania; and in the South, the people of Naples have formed the *Lega Sud Ausonia*. However, regionalism in Italy can be seen primarily as a socio-cultural movement.

Prezentowany artykuł jest próbą przedstawienia historycznych uwarunkowań regionalizmu we Włoszech na podstawie źródeł historyczno-prawnych dotyczących kształtowania się regionalizmu w Italii. Zdaniem Henryka Skorowskiego regionalizm od strony przedmiotowej to „zespół obiektywnych (kultura, wspólnota, terytorium) i subiektywnych (poczucie, samoświadomość, identyfikacja) elementów składających się na pojęcie tożsamości regionalnej”¹. Regiony są więc konstelacjami znaków i tożsamości członków danej grupy społecznej. Te znaki tworzą pewien kod kulturowy stworzony na podstawie dziedzictwa kulturowego, dlatego tożsamość regionalną należy uznawać przede wszystkim za tożsamość kulturową. Państwa regionalne wyodrębniły się po drugiej wojnie światowej i są uznawane za formę pośrednią między państwem unitarnym a federalnym. Podstawowe zasady regionów opisuje ustawodawstwo państwowe, a regiony dostosowują te rozwiązania do swoich specyficznych potrzeb². Region posiada uprawnienia prawotwórcze oraz — na zasadzie wyłączności — administracyjne. Grzegorz Gorzelak i Bohdan Jałowiecki zwracają uwagę, że kwestia regionalna z jednej strony wiedzie od tendencji autonomicznych do federalizmu, a z drugiej — do separatyzmu, co można zauważyć w Katalonii, Doniecku, Lombardii, Kraju Basków czy na Śląsku³.

Roberto Scartezzini wymienia następujące przyczyny regionalizacji w Europie w latach dziewięćdziesiątych:

— kryzys starego państwa narodowego, któremu towarzyszył problem z odnalezieniem się w nowej Europie;

— utrata atrakcyjności społecznego modelu europejskiego oraz wytworzenie się w opozycji do niego modelu amerykańskiego, propagującego indywidualizm, konkurencję i mechanizmy rynkowe;

— zakończenie zimnej wojny: przekonanie o konieczności przebywania przez okres jej trwania w granicach własnego obozu (NATO, Układu Warszawskiego);

— czynnik dekomunizacji (odwrót od komunistycznych zasad centralizacji)⁴.

Obecnie ruchy regionalne można zaobserwować przede wszystkim we Włoszech, w Hiszpanii, Belgii czy Wielkiej Brytanii. W każdym z tych krajów regionalizm przybiera różne formy, zarówno w wymiarze kulturowym, jak i językowym czy etnicznym. Jest to uwarunkowane odmienną historią kształtowaną w danych

¹ H. Skorowski, *Antropologiczno-etyczne aspekty regionalizmu*, Warszawa 1990, s. 81.

² Za: J. Lemańska, *Koncepcje samorządów województwa na tle porównawczym*, Kraków 2006, s. 48.

³ G. Gorzelak, B. Jałowiecki, *Dylematy europejskie*, [w:] *Jaka Europa? Regionalizacja a integracja*, red. P. Śliwa, Poznań 1998, s. 17–19.

⁴ *Ibidem*, s. 15.

regionach w ramach poszczególnych państw. W związku z tym inaczej wygląda kwestia regionalizmu we Włoszech, gdzie każdy z regionów jest mocno wyodrębniony w stosunku do pozostałych, a inaczej chociażby w Hiszpanii, gdzie najbardziej widoczne odrębności występują w Katalonii, Galicji i Kraju Basków.

Autonomia regionalna Włoch

Witold Misiuda-Rewera w publikacji *Włochy. Republika autonomii* analizuje ustrój Włoch właśnie przez pryzmat autonomii regionalnej. Autor rozpoczyna pracę od tezy, że regionalizm włoski może przyczynić się do umocnienia i harmonijnego realizowania właściwych mu funkcji. Misiuda-Rewera pisze o kulturze prawnej i politycznej Republiki Włoskiej, zwanej też republiką autonomii⁵. Współczesne Włochy są stosunkowo młodym państwem. Remigiusz Okraska pisze, że przez wieki

Italia składała się z setek autonomicznych terytoriów, które jednakowoż spajało uczestnictwo w tej samej kulturze ogólnej: cywilizacji łacińskiej, chrześcijańskiej. Obszar dzisiejszych Włoch stanowił istną mozaikę lokalnych kultur, obyczajów, rozwiązań ustrojowych, etc. Dopiero centralizm polityczny epoki nowożytnej oraz kulturowa homogenizacja ery industrialnej uformowały państwo i naród w takiej postaci, jaka jest znana obecnie⁶.

Po upadku Cesarstwa Rzymskiego w 568 roku na terenach Półwyspu Apenińskiego istniały różne organizmy państwowe⁷. Dopiero w roku 1805 pod władzą Napoleona Bonaparte powstało Królestwo Włoch ze stolicą w Mediolanie, które istniało jedynie do 1815 roku, i obejmowało północne tereny dzisiejszej Italii⁸. Po klęsce Napoleona ziemie te przeszły pod władanie Austrii pod nazwą Królestwa Lombardzko-Weneckiego. Na przełomie XVIII i XIX wieku region był opisywany jako „jednostka administracyjna o pewnym zakresie autonomii”⁹. Przez wieki historia Italii była historią różnych jednostek politycznych, które walczyły o władzę między sobą oraz wchodziły w konflikty poza granicami państwa¹⁰. W połowie XVIII wieku tereny dzisiejszych Włoch były podzielone na siedem jednostek politycznych: Królestwo Sardynii, Piemont i Liguria rządzone przez dynastię sabaudzką, Królestwo Obojga Sycylii (obejmujące południe z Neapolem

⁵ W. Misiuda-Rewera, *Włochy. Republika autonomii*, Lublin 2007, s. 10.

⁶ R. Okraska, *Autonomie regionalne we Włoszech — okiem prawnika*, „Jaskółka Śląska” 2000, nr 2.

⁷ O historii jednostek politycznych wchodzących w konflikt między sobą po 568 roku piszą między innymi: F. Barbagallo, *Italy. The idea and the reality of the nation*, „Journal of Modern Italian Studies” 6, 2001, nr 3; oraz S. Bielański, *Tradycje federalizmu we Włoszech. Studia nad włoskim piśmiennictwem historyczno-politycznym XVIII i XIX wieku ze szczególnym uwzględnieniem twórczości Carlo Cattaneo*, Kraków 2002, s. 41–70.

⁸ J.A. Gierowski, *Historia Włoch*, Wrocław 1985, s. 328–330.

⁹ W. Misiuda-Rewera, *op. cit.*, s. 10.

¹⁰ F. Barbagallo, *op. cit.*, s. 388.

i Sycylię) rządzone przez Burbonów, Państwo Kościelne (Lacjum, Umbria, Marche i część Emilii-Romanii), Lombardia-Veneto pod kontrolą Austrii i Wielkie Księstwo Toskańskie opanowane przez potomków Habsburgów¹¹. Zróżnicowanie kraju, zwłaszcza na szczeblu administracyjnym, prowadziło do nierówności ekonomicznych i społecznych¹². Idee wolności i równości, znane z rewolucji francuskiej, a rozpropagowane w okresie romantyzmu, oraz rozbudzone tożsamości i ambicje narodowe wywoływały w mieszkańcach Italii chęć do walki i, jak pisze Józef Andrzej Gierowski, wpłynęły na narodziny idei zjednoczeniowych. W ten sposób zaczęły powstawać tajne związki wspierające ruch Risorgimento (wł. — proces zjednoczenia Włoch) i organizujące (najczęściej kończące się klęską) powstania w latach dwudziestych i trzydziestych XIX wieku¹³. Francja i Anglia zaaprobowwały niepodległościowe dążenia Włoch. Piemont, który wchodził w skład Królestwa Sardynii i cechował się rozwiniętą kulturą polityczną, odgrywał też główną rolę w działaniach zjednoczeniowych, do niego zresztą zostały przyłączone pozostałe regiony¹⁴. Układ z Francją z 1858 roku, zwany tajnym układem z Plombières, zaaranżowany przez premiera Królestwa Sardynii Camilla Cavoura i Napoleona III, przyczynił się do pokonania Austro-Węgier przez Królestwo Sardynii. Na mocy tego układu Francja wraz z Królestwem Piemontu miały wziąć udział w wojnie przeciw Austrii. Po wygranej do Piemontu miały zostać dołączone Lombardia i Wenecja, a Francja miała mieć we władaniu Niceę i Sabaudię¹⁵. Za sprawą wygranej wojny przeciw Austrii w 1859 roku mapa półwyspu wyglądała następująco: oprócz Państwa Kościelnego i Wenecji Euganejskiej widniały na niej dwa potężne państwa — Królestwo Sardynii i Królestwo Obojga Sycylii¹⁶. Królestwo Sardynii dotrzymywało tempa gospodarcze kapitalistycznej Europy, ale jeszcze w latach sześćdziesiątych XIX wieku to Królestwo Obojga Sycylii pod względem ekonomicznym wydawało się najzamożniejszym państwem na półwyspie. Jednak już od połowy XIX wieku na Sycylii zaczął być widoczny w coraz większym stopniu kryzys gospodarczy. Administracja była skorumpowana, brakowało kapitału na unowocześnienie przemysłu, za mało było szkół, przytułków i szpitali¹⁷. Sytuacja miała się zmienić w 1860 roku za sprawą wyprawy tysiąca na Sycylię pod wodzą Giuseppe Garibaldiego, który wsparł mieszkańców wyspy powstających przeciwko rządowi Franciszka II Burbona. Garibaldi bez trudu, w ciągu kilku dni, zajął wyspę, a po kilku miesiącach — większość Królestwa Obojga Sycylii. Jego kolejnym celem były Rzym i utworzenie zjednoczonego, demokratycznego państwa

¹¹ *Ibidem*.

¹² A. Małek, *Włoski patchwork: zróżnicowanie etniczno-językowe*, [w:] *Włochy wielokulturowe. Regionalizmy, mniejszości, migracje*, red. K. Golemo, Kraków 2013, s. 13.

¹³ J.A. Gierowski, *op. cit.*, s. 382-87.

¹⁴ A. Małek, *op. cit.*, s. 14.

¹⁵ J.A. Gierowski, *op. cit.*, s. 402-403.

¹⁶ M.A. Brzozowski, *Włosi. Życie to teatr*, Warszawa 2014, s. 20.

¹⁷ J.A. Gierowski, *op. cit.*, s. 408.

z królem Wiktorem Emanuelem II na czele¹⁸. Cavour bał się takiego rozwiązania, przede wszystkim nie zgadzał się z wizją demokratycznych Włoch utworzonych w wyniku ogólnonarodowego powstania. Obawiał się również tego, że obalenie papieżstwa mogłoby wywołać sprzeciw katolickich krajów Europy. Cavour ruszył więc na Neapol i dość szybko rozwiązał zwycięską armię Garibaldiego. Plebiscyty na Sycylii i w Neapolu doprowadziły do formalnego zjednoczenia państwa (z tymczasową stolicą w Turynie) w ramach monarchii konstytucyjnej, a Wiktor Emanuel II przybrał tytuł króla¹⁹. Wenecję przyłączono do Królestwa Włoch w 1866 roku, a Rzym w 1870 (co oznaczało koniec Państwa Kościelnego). Rok później Rzym został nową stolicą państwa. Natomiast pozostałe ziemie, takie jak Wenecja Julijska oraz Południowy Tyrol, włączono do Włoch dopiero w 1919 roku²⁰.

Obywatele zjednoczonego państwa mieli znikome doświadczenie z rządami konstytucyjnymi, należało więc zacząć od edukacji politycznej całego społeczeństwa. Następcy Cavoura, który zmarł nagle w 1861 roku, nie mieli jednak spójnej wizji systemu parlamentarnego, co miało swoje reperkusje i być może ułatwiło późniejsze (w latach 1922–1943) wprowadzenie systemu totalitarnego²¹. Nowe królestwo obejmowało 260 tys. km² i liczyło około 22 mln mieszkańców²². Przede wszystkim jednak brakowało mu siły wewnętrznej i jedności. Politycy, którzy walczyli o zjednoczenie kraju, mieli niewielkie doświadczenie w zarządzaniu państwem, toteż do początków XX wieku Włochy były krajem słabym, lekceważonym przez sąsiadów i niestabilnym wewnątrz²³. Po 1861 roku we Włoszech rozgorzały powstania i walki przybierające postać wojen domowych. Politycy — protaagoniści zjednoczenia — nie mieli w planie szerokiego włączenia ludności w sprawy dotyczące państwa, zwłaszcza chłopów, w większości analfabetów, podatnych zresztą na propagandę wrogą wobec nowej władzy²⁴. Status Albertyński²⁵ wprowadzał podział państwa na prowincje, z prefektami na czele, oraz gminy. Podstawą ekonomii było rolnictwo, którym zajmowało się około 60% ludności. Przemysł istniał niemal tylko na północy. W tamtych czasach w kraju popularna była opinia ministra edukacji Ferdinanda Martiniego, który mawiał: „*risorgimento* stworzy-

¹⁸ T.C.V. Blanning, *Zarys historii Europy. XIX wiek*, przeł. M. Szubert, Warszawa 2003, s. 200.

¹⁹ J.A. Gierowski, *op. cit.*, s. 412.

²⁰ *Ibidem*, s. 418–423.

²¹ *Ibidem*, s. 413.

²² J. Buszka, S. Grodziski, *Wielka historia świata*, t. 10, *Świat od wiosny ludów do I wojny światowej*, red. J. Buszka, Kraków 2006, s. 60.

²³ J.A. Gierowski, *op. cit.*, s. 424.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Statut Fundamentalny Monarchii Sabaudzkiej, zwany potocznie Statutem Albertyńskim, określał ustrój Królestwa Sardynii, a w 1861 roku stał się ustawą zasadniczą zjednoczonego Królestwa Włoch. Do jego podstawowych elementów należą zasada podziału władzy, prawo przedstawicieli narodu do tworzenia ustaw, niezależność władzy sądowniczej oraz poszanowanie praw fundamentalnych. Dzięki Statutowi władza monarchii się zmniejszyła, co przyczyniło się do ustanowienia monarchii konstytucyjnej.

ło »Włochy«, trzeba stworzyć jeszcze »Włochów«²⁶. Podstawowy problem społeczny objawił się w braku porozumienia mieszkańców pochodzących z różnych regionów. Większość ludności po prostu nie знаła włoskiego, który był dla niej językiem tak martwym jak łacina²⁷. Jedynie 2,5% ludności we wszystkich regionach mówiło po włosku, w jego standardowej odmianie toskańskiej. Reszta posługiwała się wieloma innymi dialektami. W całej Italii rozproszone były różne mniejszości językowe i etniczne, między innymi niemiecka na północy w prowincji Bolzano, francuska w Dolinie Aosty, słoweńska w części słoweńsko-włoskiej²⁸. A przecież Giuseppe Mazzini powtarzał, że „narod to powszechna wspólnota obywateli mówiąca tym samym językiem”²⁹. Spis mieszkańców z 1871 roku podaje, że 68,8% ludności włoskiej powyżej szóstego roku życia było analfabetami³⁰. Liczba ta zmniejszyła się o połowę dopiero w 1911 roku, a ludność zaczęła mówić językiem włoskim dopiero podczas wymuszonej italianizacji w czasach faszystowskich³¹.

Zjednoczenie polityczne przez unifikację terytorialną to początek długiej drogi, którą miały przejść Włochy. Giuseppe Tomasi di Lampedusa, sycylijski pisarz, w powieści *Lampart* o zjednoczeniu pisał następująco:

Nie jest to piękny spektakl. Nigdy nie byliśmy tak podzieleni jak od czasu, kiedy nas zjednoczono. Turyn nie chce przestać być stolicą, Mediolan uważa, że nasza administracja jest gorsza od austriackiej, Florencja obawia się, że zabiorą jej dzieła sztuki, Neapol płacze, że pozbawią go przemysłu, a tu, tu na Sycylii narasta jakiś wielki, irracjonalny niepokój³².

Lata 1876–1900 naznaczone były poszukiwaniem nowej tożsamości politycznej. Utopijna wizja Cavoura mówiąca o zjednoczonych Włoszech skonfrontowała się z kryzysem społeczno-ekonomicznym, który destabilizował kraj. W 1876 roku do władzy doszła lewica, której niewątpliwą słabością było niezbudowanie spójnego i klarownego programu. Poszczególne ugrupowania, których członkowie mieli w większości swoje korzenie na południu, łączył jedynie ogólny sprzeciw wobec poglądów fiskalnych i centralistycznych prawicy, a państwo było przez nich postrzegane jako instrument służący realizacji interesów klasowych, nie zaś woli ogółu. Przykładowo: reforma prawa wyborczego z 1882 zakładała zwiększenie

²⁶ Początkowo autorstwo przytoczonej wypowiedzi przypisywano politykowi Massimo D’Azeglio. Silvana Patriarca dowodzi, że autorem wspomnianej frazy jest jednak Ferdinando Martini. Zob. S. Patriarca, *Italianità. La costruzione del carattere nazionale*, Roma-Bari 2010, s. 39.

²⁷ M. Clark, *Współczesne Włochy 1871–2006*, przeł. T. Wituch, Warszawa 2009, s. 76.

²⁸ A. Małek, *op. cit.*, s. 17.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ M. Clark, *op. cit.*, s. 77.

³¹ O przymusowej italianizacji w czasach faszystowskich pisze P. Sternalski, *Monokulturowość Włoch w okresie faszyzmu. Italianizacja mniejszości narodowych i ustawodawstwo rasowe*, [w:] *Włochy wielokulturowe...*, s. 51–73.

³² G.T. di Lampedusa, *Lampart*, przeł. Z. Ernstowa, Warszawa 1970. Cyt. za: M. Brzozowski, *op. cit.*, s. 24.

liczby osób uprawnionych do głosowania do 2 mln, wykluczała jednak większość ludności wiejskiej³³.

Atmosfera kryzysu w państwie włoskim sprawiła, że „poczucie niepewności co do tożsamości Włoch osiągnęło apogeum”³⁴ pod koniec XIX wieku. Gierowski pisze, że „centralistyczne rozwiązania narzucone w dobie *risorgimento* budziły od początku niezadowolenie wśród przywiązanych do tradycyjnych podziałów regionalnych społeczności włoskich”³⁵.

Należy podkreślić, że o ile zjednoczenie Włoch było formalnie potrzebne, o tyle jednak proces ten nie zniwelował odrębności regionalnych. Sami Włosi tkwiący w swym poczuciu tożsamości regionalnej nie byli świadomi wspólnoty narodowych losów. Witold Misiuda-Rewera za najważniejszy problem w historii Włoch od czasów *risorgimento* po XXI wiek uznaje odmienność struktur społeczno-gospodarczych i tempa wzrostu Północy i Południa. Aspiracje kolonialne Włoch i pierwsza wojna światowa miały doprowadzić do unifikacji kraju i zjednoczyć mieszkańców wokół wspólnego celu. Próby te zakończyły się jednak niepowodzeniem. W 1922 roku nowym premierem Włoch został faszysta Benito Mussolini. Dążył on do podporządkowania i kontrolowania regionów³⁶. Zależało mu na całkowitej unifikacji terytorium i likwidacji różnic etnicznych na półwyspie. Mussolini dążył do unifikacji państwa za pomocą ujednolicenia kultury: wprowadzono powszechną edukację szkolną (w tym obowiązkowy język włoski) i pobór wojskowy. Politykę centralizacji, mającą zwolenników wśród większości ugrupowań politycznych, stosowano również po zakończeniu pierwszej wojny światowej na terenach przyłączonych do nowego państwa³⁷.

Autonomia regionalna we Włoszech po drugiej wojnie światowej

Tuż po drugiej wojnie światowej elity ponownie zaczęły rozważać możliwość uzyskania autonomii. Misiuda-Rewera zaznacza, że „poczucie odrębności tożsamości regionalnych dało podstawę do nowożytnej regionalizacji Italii i powstania regionów o statutach specjalnych oraz statutach zwykłych”³⁸. Punktem zwrotnym

³³ Powszechne stało się zjawisko brygantyzmu — rebelii chłopów i chłopek walczących przeciw wojskom Piemontu. W latach 1881–1900 1,5 mln chłopów wyemigrowało głównie do obu Ameryk, ze względu na fatalne warunki życia w zjednoczonym Królestwie Włoch.

³⁴ Ch. Duggan, *Historia Włoch*, przeł. J. Urban, Wrocław 2009, s. 137.

³⁵ J.A. Gierowski, *op. cit.*, s. 605.

³⁶ Mussolini wprowadził instytucję burmistrza (*podestà*) zarządzającego w gminie, który miał wyrażać interesy lokalne, będąc jednocześnie zaufaną osobą partii. Zob. L. Ponziani, *Il fascismo del prefetti. Amministrazione*, Catanzaro 1995, s. 187–188.

³⁷ Porozumienie z Rapallo z 1920 roku uregulowało granicę w sposób następujący: Włochom przypadły Wenecja Julijska, Triest, Istria, port Zara, wyspy: Cazza, Lagosta i Celagosta. Jednakże dwa ugrupowania lewicowe, te o najdłuższych tradycjach, postulowały autonomię Sardynii i Sycylii.

³⁸ W. Misiuda-Rewera, *op. cit.*, s. 11.

w zakresie formowania się autonomii regionalnej było nadanie konstytucji Republice Włoskiej w 1947 roku. Podstawy rozwoju regionalizmu mają zatem źródło w konstytucji. Szczególnie istotne informacje dotyczące kwestii autonomii regionalnej można odnaleźć w jej drugiej części, w rozdziale piątym³⁹. Na mocy ustawy zasadniczej ustanowiono pięć regionów autonomicznych (Sardynia, Sycylia, Dolina Aosty, Trydent-Górna Adyga, Friulia-Wenecja Julijska⁴⁰) oraz 15 regionów zwykłych (Piemont, Lombardia, Liguria, Emilia-Romania, Toskania, Umbria, Marche, Lacjum, Abruzja z Molise⁴¹, Kampania, Apulia, Basilicata, Kalabria)⁴². Regiony te dzielą się dalej na prowincje, a te na gminy, wprowadzono również instytucję miast metropolitalnych. Artykuł 114 Konstytucji Republiki Włoskiej gwarantuje tym podmiotom status jednostek autonomicznych z własnymi statutami, władzami i kompetencjami. Od czasów nadania konstytucji stopniowo zwiększała się rola regionów, do dziś na ich czele stoi rada regionu⁴³, będąca organem ustawodawczym: ustanawiająca prawa regionalne, powołująca i sprawująca władzę nad ciałem wykonawczym, tak zwaną giunta, z prezydentem regionu na czele⁴⁴. Kolejno ustawy z 1997 roku i nowelizacja Konstytucji z 1999 roku wzmocniły pozycję regionów we Włoszech. W 2001 roku wprowadzono nową jednostkę samorządową — metropolię. Ma ona podobną funkcję co prowincja, ale obejmuje tylko większe miasta⁴⁵. Ustawa konstytucyjna z 2004 roku otwiera drogę reformie konstytucji w kierunku federacji⁴⁶. Dodatkowo regionom o statusie specjalnym zezwolono na „wybór własnych zgromadzeń obdarzonych pewnymi uprawnieniami

³⁹ Konstytucja Republiki Włoskiej uchwalona 27 grudnia 1947 roku weszła w życie 1 stycznia 1948 roku, została opublikowana w *Gazzetta Ufficiale* 27 grudnia 1947 roku, nr 298, wyd. specjalne). Nazwa części II brzmi: Ustrój Republiki, tytuł rozdziału V: *Regiony, prowincje, gminy*, tytuł rozdziału VI: *Gwarancje konstytucyjne*. Tekst w języku polskim dostępny w aneksie nr 1 załączonym do pracy Witolda Misiudy-Rewery, *op. cit.*, s. 207–218.

⁴⁰ Powyższe pięć regionów to tereny nadgraniczne, zamieszkane przez mniejszości językowe czy grupy etniczne.

⁴¹ Abruzja i Molise na podstawie art. 131 tworzyły jeden region. Artykuł został zmieniony art. 1 ustawy konstytucyjnej z 27 grudnia 1963, nr 3; zob. W. Misiuda-Rewera, *op. cit.*, s. 214.

⁴² Rozdział V Konstytucji wymienia kompetencje władzy ustawodawczej regionów w zakresie organizacji biur i instytucji administracyjnych znajdujących się w gestii regionów, okręgów gminnych, policji miejskiej i wiejskiej, targów i bazarów, organizacji dobroczynnych, opieki zdrowotnej oraz szpitalnej, edukacji zawodowej i rzemieślniczej, pomocy szkolnej, muzeów, bibliotek miejskich, urbanizacji, turystyki i hotelarstwa, regionalnych linii tramwajowych i samochodowych, stanu dróg, wodociągów, prac publicznych, żeglugi i portów na jeziorach, wód zdrojowych i termalnych, kamieniołomów i torfowisk, myślistwa, rybołówstwa słodkowodnego, rolnictwa, leśnictwa, rzemiosła.

⁴³ Pierwsze wybory do Rady Regionu odbyły się w 1970 roku.

⁴⁴ A. Gaca, Z. Witkowski, *Podstawy ustroju konstytucyjnego Republiki Włoskiej*, Toruń 2012, s. 267.

⁴⁵ Obecnie status metropolii mają Turyn, Mediolan, Wenecja, Genua, Bolonia, Florencja, Rzym, Bari, Neapol i Cagliari.

⁴⁶ Zob. *Konstytucja Włoch*, Warszawa 2004, s. 19.

mi legislacyjnymi i administracyjnymi [...], mogą ponadto zachować język, kulturę, stanowić własną gospodarkę oraz systemy opiekuńcze⁴⁷. Poza oficjalnym pierwszym językiem włoskim Dolinie Aosty przyznano drugi język oficjalny — francuski, a Trydentowi-Górnej Adydze — niemiecki.

Zbigniew Witkowski pisze, że

o ile Włochy monarchiczne były państwem silnie scentralizowanym, o tyle nowe państwo republikańskie zostało podzielone na regiony stanowiące organizmy terytorialne zaopatrzone w znaczącą autonomię nie tylko administracyjną i finansową, ale i polityczną [...]. Zakres autonomii regionalnej ulega znacznemu zwiększeniu we wspomnianych wyżej regionach o statutach specjalnych, w konsekwencji zaistnienia tam szczególnych przesłanek historycznych, geograficznych, ekonomicznych, a także językowych⁴⁸.

Witkowski w przeciwieństwie do Misiudy uważa, że struktura państwa włoskiego nie ma charakteru federalnego, a wszelkie próby jego ustanowienia w czasach nowożytnych były nieudane⁴⁹. Obecnie istnieje kilkadziesiąt prawicowych organizacji regionalnych, które walczą o autonomię. Walkę o separatyzm regionalny prowadzi przede wszystkim Lega Nord — Liga Północna z Umberto Bossim na czele⁵⁰, partia polityczna dążąca do niezależności północnych części Włoch, tak zwanej Padanii. Z kolei na Południu mieszkańcy Neapolu utworzyli Lega Sud Ausonia — Ligę Południową. Kilka partii lewicowych o tendencjach autonomistycznych należy do Wolnego Sojuszu Europejskiego⁵¹. To przede wszystkim partie takie jak: Odnowa Doliny Aosty (Renouveau Valdôtain), Wolność Południowego Tyrolu (Süd-Tiroler Freiheit) oraz Sardyńska Partia Działania (Partito Sardo d'Azione), Ruch na Rzecz Niepodległości Sycylii (Movimento per l'Indipendenza della Sicilia) i Liga Republiki Weneckiej (Liga Veneta Repubblica), których członkami są przedstawiciele mniejszości etnicznych.

⁴⁷ A. Małek, *op. cit.*, s. 19.

⁴⁸ A. Gaca, Z. Witkowski, *op. cit.*, s. 136–137.

⁴⁹ Można się tu odnieść do art. 5 Konstytucji: „Republika jednolita i niepodzielna uznaje i popiera samorząd terytorialny; [...] przystosowuje zasady i system ustawodawstwa do wymogów samorządu i decentralizacji”. Włochy pozostają państwem jednolitym, choć zapewniają szeroką autonomię lokalną. Jakielkolwiek zmiany konstytucyjne to procedura dość skomplikowana, zatem Witkowski wyklucza możliwość przekształcenia Włoch w państwo federalne. Natomiast Joanna Lemańska w przytaczanej publikacji *Koncepcja samorządu województwa* podaje dwa przykłady próby przekształcenia ustroju Włoch w państwo federalne: w 1997 i w 1999 roku i, choć próby te zostały zablokowane, nie wyklucza federalizacji Włoch w przyszłości.

⁵⁰ Więcej na temat historii partii i założeń zob. S. Bielański, *Koncepcja Padanii na przełomie XX i XXI wieku*, „Przegląd Geopolityczny” 2016, nr 18, s. 9–18.

⁵¹ Doktryna Wolnego Przymierza Europejskiego opiera się na nacjonalizmie, określany jest on jako demokratyczny, konstytucyjny, uniwersalistyczny, postępowy i przeciwstawiany nacjonalizmowi prawnicowemu. Zob. B. Kosowska-Gąsól, *Europeizacja partii politycznych reprezentujących interesy nacjonalistyczne, regionalne i etnoregionalne w „starej” i „nowej” Europie*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2013, nr 11, s. 75–80.

W wyniku reform wprowadzonych od roku 1947 roku zwiększono kompetencje i autonomię regionów. Przydzielono im sprawowanie władzy nad samorządami lokalnymi, zagwarantowano niezależność finansową. Państwo uznało kompetencje wspólnot zamieszkujących dany obszar i objęło ochroną ich odrębność kulturową i etniczną. Opinia publiczna często alarmuje o tendencjach nacjonalistycznych regionów, głoszących hasła nietolerancji i agresji, co może przyczynić się do rozpadu państwa. Witold Misiuda-Rewera pisze:

U podstaw leży przekonanie, że regionalizacja i samorządność lokalna funkcjonująca w warunkach autonomii statutowej, legislacyjnej, finansowej i administracyjnej to nie zamach na jedność Państwa, ale jego usprawnienie i tworzenie ładu instytucjonalnego [...], doświadczenie polityczne potwierdza tezę, iż nie autonomia pobudza nastroje separatystyczne, ale jej brak⁵².

Obecnie sondaże wskazują, że najsilniej o autonomię polityczną walczy północna część kraju: Piemont i Veneto. Mimo że niektórzy reprezentanci innych regionów włoskich dążą również do całkowitej autonomii politycznej.

W perspektywie socjologicznej region ma wymiar przestrzenny i ludzki. Ludzie zamieszkujący dany region charakteryzują się rozwiniętym poczuciem odrębności oraz więzi i wspólnoty, opartej na emocjonalnym stosunku do macierzystego terytorium. Dodatkowo należy wspomnieć o czynnikach integrujących tę społeczność, czyli o miejscowej tradycji, historii, kulturze duchowej i materialnej oraz miejscowym języku. Podsumowując, region ma pewne stałe konstytuujące go cechy. Należą do nich:

terytorium, mające swoją fizjonomię (usytuowanie w przestrzeni geograficznej) i nazwę własną, jego mieszkańcy, najczęściej zróżnicowani, z dominującą grupą autochtonów, więź wspólnotowa, „wspólność kulturowa” (język lub dialekt, pamięć zbiorowa, zwyczaje i obrzędy, strój, system wartości, religia), działania zbiorowe o charakterze instytucjonalnym (szkoła, media regionalne, ruchy społeczne, partie polityczne, własne elity) oraz ideologie, które są zazwyczaj zaczynem ruchów regionalistycznych⁵³.

Procesy historyczno-polityczne nadały włoskim regionalizmom stosowną dynamikę. W Italii można mówić o regionach nie jako o jednostkach ewentualnego lub biurokratycznego podziału terytorialnego, ale jako o regionach w ujęciu geograficznym, historycznym, moralnym, jako o pewnej rzeczywistości, która istnieje obok takich pojęć, wartości i praktyk jak jedność narodowa i jedność państwowa⁵⁴. Regionalizm we Włoszech można traktować jako ruch społeczno-kulturalny i będący formą protestu przeciwko ekspansji kultury masowej, a zarazem przejawem obrony wartości tkwiących w kulturze regionalnej i ludowej⁵⁵. Region może ce-

⁵² W. Misiuda-Rewera, *op. cit.*, s. 12.

⁵³ E. Chudziński, *Regionalizm. Idea — ludzie — instytucje*, Warszawa 2013, s. 12.

⁵⁴ E. Guccione, *Dal federalismo mancato al regionalismo tradito*, red. G. Giappichelli, Torino 1998, s. 26. Więcej o zwolennikach koncepcji regionalistycznych zob. C. Malandrino, *Federalismo: storia, idee, modelli*, Roma 1998.

⁵⁵ E. Chudziński, *op. cit.*, s. 12.

chować silna lub słaba tożsamość regionalna, wszystko zależy od historyczno-politycznych uwarunkowań. Jeżeli historia nie była zbyt łaskawa dla danego obszaru, jego społeczność trzyma się razem, trwając przy swej mowie, obyczaju i wierze. Tak jest w przypadku Włoch. Uświadamianie sobie etnicznych korzeni następuje gwałtowniej przy spotkaniu z Innym, gdy region doświadcza politycznych wpływów z zewnątrz oraz doświadcza nowych kultur. To właśnie wtedy grupa regionalna wyraźniej zauważa swoją odrębność kulturową. Szczególnie wtedy nabiera znaczenia więź z najbliższą okolicą, a człowiek czuje się częścią wspólnoty.

Bibliografia

- Barbagallo F., *Italy. The idea and the reality of the nation*, „Journal of Modern Italian Studies” 6, 2001, nr 3.
- Bieleński S., *Koncepcja Padanii na przełomie XX i XXI wieku*, „Przegląd Geopolityczny” 2016, nr 18.
- Bieleński S., *Tradycje federalizmu we Włoszech. Studia nad włoskim piśmiennictwem historyczno-politycznym XVIII i XIX wieku ze szczególnym uwzględnieniem twórczości Carlo Cattaneo*, Kraków 2002.
- Blanning T.C.V., *Zarys historii Europy. XIX wiek*, przeł. M. Szubert, Warszawa 2003.
- Brzozowski M.A., *Włosi. Życie to teatr*, Warszawa 2014.
- Buszka J., Grodziski S., *Wielka historia świata*, t. 10. *Świat od Wiosny Ludów do I wojny światowej*, red. J. Buszka, Kraków 2006.
- Chudziński E., *Regionalizm. Idea–ludzie–instytucje*, Warszawa 2013.
- Clark M., *Współczesne Włochy 1871–2006*, przeł. T. Wituch, Warszawa 2009.
- Duggan Ch., *Historia Włoch*, przeł. J. Urban, Wrocław 2009.
- Gaca A., Witkowski Z., *Podstawy ustroju konstytucyjnego Republiki Włoskiej*, Toruń 2012.
- Gierowski J.A., *Historia Włoch*, Wrocław 1985.
- Gorzela G., Jałowiecki B., *Dylematy europejskie*, [w:] *Jaka Europa? Regionalizacja a integracja*, red. P. Śliwa, Poznań 1998.
- Guccione E., *Dal federalismo mancato al regionalismo tradito*, red. G. Giappichelli, Torino 1998.
- Kosowska-Gąsól B., *Europeizacja partii politycznych reprezentujących interesy nacjonalistyczne, regionalne i etnoregionalne w „starej” i „nowej” Europie*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2013, nr 11.
- Lampedusa G.T., *Lampart*, przeł. Z. Ernstowa, Warszawa 1970.
- Lemańska J., *Koncepcje samorządów województwa na tle porównawczym*, Kraków 2006.
- Malandrino C., *Federalismo: storia, idee, modelli*, Roma 1998.
- Małek A., *Włoski patchwork: zróżnicowanie etniczno-językowe*, [w:] *Włochy wielokulturowe. Regionalizmy, mniejszości, migracje*, red. K. Golemo, Kraków 2013.
- Misiuda-Rewera W., *Włochy. Republika autonomii*, Lublin 2007.
- Okraska R., *Autonomie regionalne we Włoszech — okiem prawnika*, „Jaskółka Śląska” 2000, nr 2.
- Patriarca S., *Italianità. La costruzione del carattere nazionale*, Roma-Bari 2010.
- Ponziani L., *Il fascismo dei prefetti. Amministrazione*, Catanzaro 1995.
- Skorowski H., *Antropologiczno-etyczne aspekty regionalizmu*, Warszawa 1990.
- Sternalski P., *Monokulturowość Włoch w okresie faszyzmu. Italianizacja mniejszości narodowych i ustawodawstwo rasowe*, [w:] *Włochy wielokulturowe. Regionalizmy, mniejszości, migracje*, red. K. Golemo, Kraków 2013.
- Włochy wielokulturowe. Regionalizmy, mniejszości, migracje*, red. K. Golemo, Kraków 2013.